

ЕНАНТІОФРАЗЕМИ-ІРОНІМИ В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ

На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігаємо відступи від традиційного розуміння мовних явищ, зокрема фразеологічних. Особливо широко залучаються досягнення семантики, соціолінгвістики, логіки в потрактуванні фразем як одиниць ареального плану. Домінуючими стали комплексні дослідження, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологічних одиниць, ураховано функціональні особливості та їх семантичну організацію, контекстуальні можливості.

Діалектна фразеологія безперервно живить мовлення влучністю змісту, експресивно-емоційною забарвленістю, варіантністю та синонімічністю. В основі образності народних фразеологізмів лежать спостереження над рослинами й тваринами, над життям і поведінкою людини.

Типологію фразеологічних одиниць в енантіпросторі української літературної мови розглядають Н.В. Гуйванюк, В.Л. Іващенко, Л.Ф. Щербачук, Д.В. Ужченко, В.Д. Ужченко та ін. Дослідники вирізняють власне енантіофраземи, фраземи-енантіосеми, фраземи-енантіосемеми, фраземи-енантіоніми, тропеїчні енантіофраземи-іроніми.

Аналізуючи функціонування слова у живому мовленні, Н.В. Гуйванюк показує, наскільки мінливим і рухливими є смислові відтінки окремих слів і словосполучень, зазначає, що необхідною умовою енантіосемії є наявність суперечності між прямим значенням слова та семантикою інтонації [3, 544-545].

Антонімічність може виявлятися у внутрішній структурі ФО, яка передбачає опозицію «фразеологізм – слово». Суть її полягає в антонімічності фразеологізму і супровідного слова, що є обов'язковим оточенням сталого виразу, таке слово необхідне для функціонування ФО та реалізації його значення [8, 118]. В основі таких фразеологічних одиниць є зіставлення протилежних за семантикою явищ, антонімія буквального змісту й загальної семантики виразу. В.Л. Іващенко розглядає такі одиниці як «тропеїчні енантіофраземи-іроніми» на матеріалі Фразеологічного словника української мови [5, 31]. Актуальним залишається дослідження цього явища на матеріалі територіального українського мовлення.

Ареальна фразеологія стала об'єктом активних досліджень останніх десятиліть. Із-поміж публікацій, які фіксують сучасний стан фразеологічних діалектних систем у кінці ХХ – першому десятилітті ХХІ ст., варто виокремити українські діалектні словники: «Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словащини» Н.Д. Вархол та А.О. Івченка [2], «Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу» В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка [7], «Фразеологічний словник говірок Житомирщини» Г.М. Доброльожі [4], «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» В.А. Чабаненка [9], «Словник стійких народних порівнянь» О.С. Юрченка й А.О. Івченка [10], які містять записи переважно з Харківщини, Сумщини та Полтавщини. Значно поповнюють емпіричну базу української діалектології також і матеріали до фразеологічних словників: «Сказав, як два зв'язав» Г.Л. Аркушина [1], «Слова з язика, як бджоли з вулика: Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини» Н.Д. Коваленко [6]. Ці праці підтверджують, що варіювання фразеології в ареальній проекції можна простежити на кількох рівнях: семантичному, фонетичному, морфологічному, синтаксичному, лексичному.

Найуживанішими в усному мовленні є традиційні народні порівняння, виражені компаративними фразеологізмами, у яких образними конкретизаторами виступають назви явищ природи, тварин і рослин, звичні в побуті предмети. Така група сталих висловів скерована на побудову порівняння реальної схожості.

За матеріалами сучасних українських говірок, кількісно переважають сполучникові порівняння, серед яких розмежуємо порівняльні звороти (компоненти простого речення) та підрядні порівняльні речення. Сполучники *як, наче, мов, ніби* є традиційними для української мови й слугують засобом зв'язку між основою та показником порівняння; статус діалектних мають сполучники: *шо* у значенні 'як', *таньби*, що вживається у значенні 'так ніби' і є яскравим прикладом явища *алегроформи* (з додатковими чинниками емоційного характеру).

У функції розгорненого порівняння в складних реченнях можуть виступати підрядні порівняльні речення, які приєднуються до головного сполучниками *як, наче, мов*. Зазначимо, що кількісно у цій групі переважають конструкції зі сполучником *як*.

Порівняння є свідченням індивідуальної природи світосприймання. Зміст порівнянь, їх семантична наповненість цілком залежить від уміння по-особливому сприймати навколишній світ, створювати відповідний фон.

Прихована антонімія в таких структурах звичайно вживається для іронічної характеристики. Внутрішня антонімія пов'язана з буквальним значенням, що вступає в опозицію з асоціаціями, які викликані переносним фразеологічним значенням.

У фразеології сучасних українських говірок спостерігаємо численні приклади енантіосемії, що є основою іронічних висловлень, пов'язаних переважно з характеристикою найвищого вияву ознаки чи стану.

Найбільш наповненим є семантичний ряд 'зовсім не потрібний', фраземи якого вживаються в трьох наріччях української мови зі супровідними словами потрібний (потрібен), треба (так треба): поліс. *треба, йак зайцови стоп-сигнал* [1, 93]; под., вол. *треба, йак в мосту дирка* [1, 105]; *як п'ята колесо до воза (в возі)* [6, 51], *як матросу спідниця* [6, 59], *як терня в пальці* [6, 96], *як глухому радіо* [6, 35], *як зайцеві стоп-сигнал* [6, 43]; сх.степ., слобож. *як бобику дзвінок* [8, 34], *як горобцю рогатка* [8, 74]; *як лисому гребінка (гребінець, гребінюк, гребінь)* [8, 76], *як зайцю світлофор* [8, 103], *як зайцю тормоза* [7, 103], *як лисому зачіска* [7, 104], *як коту другий хвіст* [7, 122], *як коту копита* [7, 122], *як коту п'ята лапа* [7, 122], *як собаці боковий карман* [7, 220].

Зауважимо, що кількісно переважають фраземи з компонентами-назвами тварин, а порушення смислових дистрибуцій між власне фразеологізмом і його обов'язковим супровідним словом уможливорює вираження найвищого рівня ознаки.

Приховану антонімію спостерігаємо у виразах із супровідними словами *хочеться, хоче, так ся хочи* на позначення стану 'зовсім не хочеться': поліс. *хочиц:а, йак собаці здихати* [1, 124]; под., вол. *хочеться як голому на улицю* [6, 33], *як старому на улицю* [6, 33], *як голодному скакати* [6, 36], *як голодному гуляти* [6, 36], *як голому в кропиву* [6, 55], *як здоровому слабості* [6, 88], *як слабому танцювати* [6, 88], *як мені зара гуляти, як старому гуляти* [6, 93], *як старому женитися* [6, 93], *як кобилі віз везти* [6, 51], *як коза на ярмарок* [6, 51], *хоче робити як собака горати* [6, 90], *хочеться як голому в терня* [6, 96]. Такі тропеїчні фраземи перетягують на себе центр інформаційного повідомлення, хоч традиційно виступають як додаткові.

У семантичному ряді 'зовсім не розбиратися в чомусь; не знати' представлені фраземи, що супроводжуються словами розбиратися, розумітися, і завдяки зоонімам гумористично забарвлюють контекст порівняння: *розбиратися як баран в апельсинах* [4, 30]; (*розбиратися*) *як свиня в апельсинах* [7, 212], *як свиня в танцях* [7, 212], *як козел в апельсинах* [7, 128], *як баран у (по) Біблії* [7, 28].

Актуальним для сьогодення є вживання фразем зі значенням 'зовсім нічого не заробити': *як голий в терню* [6, 95], *як сліпа в базарний день* [6, 39], *як дурний на милі* [6, 41], *як кіт наплакав* [6, 49], *як котові на швайку* [6, 49], *як кіт на глині* [6, 49], *як Гершко на милі* [6, 34], *як Мошко на перці* [6, 64], *як біда в татару* [6, 24]. Використання таких порівняльних конструкцій, власне енантіофразем у живому мовленні служить ще одним доказом того, що експресивне мовлення виявляє тенденцію до комплексного висловлення, використовуючи ефект подвоєння експресії.

Отже, як позитивна, так і негативна оцінність, емоційно-експресивне забарвлення фразем є характерними особливостями живого мовлення, що служить широкими полем для створення іронічного ефекту.

За нашими даними, у складі фразеосемантичних полів помітно переважають порівняльні конструкції серед інших структурно-семантичних типів фразем (номінативних, дієслівних, ад'єктивних і адвербіальних).

У перспективі наступних досліджень – виявлення особливостей контекстуального потенціалу таких фразем на діалектному мовному просторі. Використання спеціального питальника, чітка паспортизація, фіксація усіх варіантів фразем із використанням фонетичної транскрипції дозволять у майбутньому здійснити лінгвогеографічне дослідження, глибше вивчити говіркове розмаїття краю, провести міждіалектні паралелі.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г.Л. Сказав, як два зв'язав / Аркушин Г.Л. – Люблін; Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Вархол Н.Д. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словащини / Н.Д. Вархол, А.О. Івченко. – Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. – 160 с.
3. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
4. Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. Доброльожа. – Житомир : Вид-во «Волинь», 2010.
5. Іващенко В.Л. Фразеологічні енантіосеми та енантіоніми в українській мові // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації» / В.Л. Іващенко. – Симферополь, 2009. –Т. 22 (61). – № 4 (1). – С. 26-33.

6. Коваленко Н.Д. Слова з языка, як бджоли з вулика : Матеріали до словника сталих народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини / Н.Д.Коваленко. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2011. – 144 с.
7. Ужченко В.Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 263 с.
8. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української літературної мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
9. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : [б.в.], 2001. – 201 с.
10. Юрченко О. Словник стійких народних порівнянь / Юрченко О., Івченко А. – Харків, 1993. – 172 с.

Анотація. У статті на матеріалах сучасних фразеологічних словників українського діалектного мовлення з'ясовано особливості вживання енантіофразем, в основі яких спостерігаємо протиставлення фраземи та супровідного слова. Така внутрішня антонімія дозволяє виразити найвищий рівень ознаки чи стану, надає висловлюванню яскравого іронічного забарвлення.

Ключові слова: фразема, порівняння, супровідне слово, енантіофраземи-іроніми.

Summary. In the article on the material of modern phraseological vocabularies of dialect language the features of phraseological units with intentional character is studied. In the basis of those units there is a contraposition of the phraseological unit and the supporting word. Such an internal opposition allows to express the higher level of the feature or condition, provides brighter ironic character to the expression.

Key word: phraseological unit, comparison, supporting word, ironic phraseological units with intentional character.

УДК 811.161' 367

Козак Р.В.

ОБРАЗНІСТЬ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ЧИННИК ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У лінгвостилістиці і риторичі в східнослов'янських мовах експресивність зазвичай асоціюють із підсиленням образно-художніх ознак мови [1; 7; 11; 12; 13; 14; 15; 17; 18; 20 тощо]. Чіткого розмежування образності та експресивності не зустрічаємо, з огляду на що тему дослідження визначаємо як **актуальну**.

Мету дослідження вбачаємо в обґрунтуванні принципів розмежування образності та експресивності, у доведенні думки, що образність – один із важливих семантичних чинників експресивності.

Завдання дослідження – витлумачити поняття образності та експресивності; описати експресивність як макроінтенцію комунікації; довести, що образність синтаксичної конструкції у мовленні зумовлює її перетворення в експресивне висловлювання (ЕВ).

Під образністю розуміємо «властивість знаків викликати конкретні, індивідуальні уявлення позначуваного ними поняття» [17, 43], а під експресивністю (від лат. *expresse* – виразно, доступно) – характеристику мовних одиниць і мовленнєвих актів як засобів відтворення суб'єктивного особистісного оцінного відношення мовця до змісту або адресата мовлення [2; 9]. Експресивність підсилюється паралінгвістичними засобами спілкування (голосом, темпом, тембром мовлення, мімікою, позами, жестами тощо) [3; 5; 10]. Конкретність вважається одним із основних принципів, що орієнтують мовлення адресата, оскільки допомагає предметно сприймати мовлене чи написане. Якщо мовлення є більш наочним, конкретнішим, то комуніканти можуть зрозуміти один одного, співбесідник глибше може уявити описуване. Ця експресивна макроінтенція семантизується так: «*Хочу, щоб ти уявив предметно ситуацію Х так, як її сприйняв я*».

ЕВ, що реалізують названу макроінтенцію, не утворюють гомогенної групи, але зближуються за спільністю розв'язуваного комунікативного завдання – передати адресату суть певної інфор-